

УДК 028:004.77

Юлія Шлапак,

провід. ред. НЮБ НБУВ

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ: ОСОБИСТІТЬ ЯК КОРИСТУВАЧ СУЧАСНОЇ БІБЛІОТЕКИ

Становлення інформаційної культури як самостійного наукового напрямку й освітньої практики в Україні пов'язано з усвідомленням фундаментальної ролі інформації в суспільному розвитку; зростанням обсягів інформації; інформатизацією суспільства, розвитком інформаційної техніки й технології; становленням інформаційного суспільства.

Ключові слова: інформаційна культура, інформаційний світогляд, культура читання.

Інформаційна культура на сьогодні вимагає від сучасної людини нових знань й умінь, особливого стилю мислення, що забезпечує необхідну соціальну адаптацію до змін та гарантує гідне місце в інформаційному середовищі. Створюваний у процесі інформатизації інформаційно-технічний потенціал суспільства визначається не лише рівнем розвитку сучасних інформаційних і комунікаційних технологій. Багато що залежить від рівня інформаційної культури, як соціуму в цілому, так й окремої особистості.

Поняття «інформаційна культура» міждисциплінарне, його вивчають представники багатьох сфер: культурологи, філософи, соціологи, фахівці з інформатики. Формуванням інформаційної культури займаються також бібліотекарі.

Одними з перших робіт, де використовувався термін «інформаційна культура», були статті бібліографів К. Войханської та Б. Смирнові «Библиотекари и читатели об информационной культуре» (збірка матеріалів дослідження «Библиотека и информация» 1974 р.) та Е. Шапіро «О путях уменьшения неопределённости информационных запросов» (журнал «Научная техническая библиотека СССР» 1975 р.). Результатом цих публікацій та інших робіт стало вироблення уявлень про інформаційну культуру як галузь культури, що пов'язана з функціонуванням інформації в суспільстві та формуванням інфор-

маційних якостей особистості, як науковий напрям та сферу діяльності, що є наслідком виокремлення усвідомлення науковим суспільством глобальної ролі інформації в процесі становлення суспільства та життєдіяльності особистості.

В українському та російському бібліотекознавстві подаються дещо різні визначення терміну «інформаційна культура». Згідно з трактуванням професора Ю. Зубова, «інформаційна культура – це систематизована сукупність знань, умінь, навичок, що забезпечує оптимальне здійснення інформаційної діяльності, спрямованої на задоволення як професійних, так і непрофесійних потреб» [1]. Є. Медведєва визначає інформаційну культуру як «рівень інформаційної підготовки, який дає змогу людині не тільки вільно орієнтуватися в потрібному інформаційному середовищі, а й брати участь у його формуванні та перетворенні, сприяти інформаційним контактам» [2]. За визначенням Е. Семенюка, «інформаційна культура – це ступінь розвинутості інформаційної взаємодії та всіх інформаційних взаємовідносин у суспільстві» [3].

Досить детально подається визначення інформаційної культури в навчальному посібнику «Основи інформаційного права України». Його автори проаналізували різні наукові й популярні джерела, щоб з'ясувати, які формулювання може мати термін «інформаційна культура». Отже, **інформаційна культура** (від латин. *cultura* – освіта, розвиток та *informatio* – роз'яснення) – це:

- Сукупність досягнень певного людського суспільства (групи людей, нації, народу, суспільства, держави, міжнародного співтовариства) у сфері інформаційних відносин (у тому числі мистецтва, науки, техніки тощо).

- Відповідний рівень розвитку інформаційних відносин на певний момент часу, у просторі, колі осіб, що визначається порівняно з попередніми показниками інформаційної культури.

- Сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини у сфері інформаційних відносин та втілюються в результатах інформаційної діяльності. У вужчому розумінні, інформаційна культура – це сфера духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання, освіти, наукової та мистецької творчості, у контексті інформаційних відносин, а також установи й організації, що забезпечують їх функціонування (школи, вищі навчальні заклади, клуби, музеї, театри, творчі спілки, товариства тощо).

Отже, інформаційна культура – це й частина загальної культури, і систематизована сукупність знань, умінь, навичок, що забезпечує оптимальне

здійснення індивідуальної інформаційної діяльності, спрямованої на задоволення особистих інформаційних потреб. Ця сукупність містить у собі:

– наявність інформаційного світогляду. Інформаційний світогляд – уявлення про такі поняття, як інформаційне суспільство, інформаційні ресурси, інформаційні потоки та масиви, закономірності їх функціонування й організації тощо. Інформаційний світогляд тісно пов'язаний з мотивацією діяльності людини, яка зумовлює успішність її інформаційної підготовки. Інформаційний світогляд є своєрідним стрижнем, який скріплює в єдине ціле всі компоненти інформаційної культури – бібліотечно-бібліографічні знання, культуру читання, знання можливостей інформаційних технологій. Так, культура читання включає в себе сприйняття, розуміння тексту й отримання з нього необхідної інформації. Для неї характерні усвідомлений вибір тематики читання, його систематичність і послідовність, уміння застосовувати різноманітні прийоми читання, взаємодіяти з довідково-бібліографічним апаратом, орієнтуватися в декількох джерелах інформації з метою оптимального вибору й сприйняття прочитаного.

Введення поняття «інформаційний світогляд» дає змогу забезпечити цілісність традиційної книжної (бібліотечної) та нової – комп'ютерної – інформаційної культур. Використання поняття «інформаційна культура особистості» дає змогу уникнути в інформаційному суспільстві конфронтації двох полярних культур – технократичної та гуманітарної [5];

- уміння формулювати свої інформаційні запити;
- здатність здійснювати самостійний інформаційний пошук різних видів документів;
- оволодіння навичками аналізу та синтезу інформації (наприклад, написання простого й розгорнутого планів, конспектування, анотування й реферування, підготовка оглядів, складання бібліографічних описів, оформлення цитат та посилань, списку використаної літератури тощо);
- володіння технологією інформаційного самозабезпечення, тобто уміння використовувати отриману інформацію у своїй навчальній або пізнавальній діяльності.

Оволодіння інформаційною культурою – це шлях універсалізації якостей людини, що сприяє реальному розумінню людини самої себе, свого місця й своєї ролі в суспільстві. Значну роль у формуванні інформаційної культури відіграє освіта, яка повинна формувати нового фахівця інформаційного суспільства. У цього фахівця необхідно виробити такі навички й уміння: диференціації інформації, виокремлення значущої

інформації, вироблення критеріїв оцінювання інформації, «виробляти» інформацію та використовувати її.

Ознакою інформаційної культури є не лише отримання найрізноманітнішої та різної за якістю інформації, а й уміння вибирати з великого масиву наявної інформації найбільш важливу й потрібну. Якщо раніше стояло питання «Що читати?», то сьогодні дедалі частіше виникає питання «Що не читати?». Якщо прагнути прочитати весь матеріал, який є на певну тему, то не залишиться часу для того, щоб внести свій вклад у вирішення цієї проблеми. «На перший план сьогодні висувається не збір інформації, – зазначає Е. Тоффлер, – а вміння відшукати у всій масі даних те, що необхідно, вірно проаналізувати відсіяні відомості і вчасно надати їх потрібному замовнику» [6]. До того ж потрібно вміти обробити інформацію відповідним чином, що не менш важливо, ніж безпосередньо зміст інформації.

Проблема розвитку інформаційної культури користувачів є сьогодні однією з найважливіших в освіті. Низький рівень інформаційної культури особистості стає на перешкоді її адаптації та соціалізації, перешкоджає професійній орієнтації та становленню як повноправного члена суспільства.

Головною метою освіти стає розвиток інформаційної культури тих, хто навчається, тобто підготувати їх до життя в професійній діяльності у високорозвинутому інформаційному середовищі, навчити їх самостійно діяти в цьому середовищі, ефективно використовувати його можливості й захищатися від негативних впливів.

На сьогодні існують такі загальнометодологічні принципи й умови організації інформаційної освіти:

1. Принцип культурологічного підходу. Він базується на усвідомленні глибокої взаємодії категорій «інформація» та «культура», на уявленні про те, що інформаційна культура є невід’ємною частиною загальної культури людини. З позиції культурологічного підходу інформаційна культура закладає світоглядні настанови особистості; формує її ціннісні орієнтації щодо інформації як до елемента культури; стає на перешкоді дегуманізації й заміні духовних цінностей досягненнями, поява яких зумовлена науково-технічним прогресом і безпрецедентним зростанням та розвитком нових інформаційних технологій в інформаційному суспільстві.

2. Принцип системного підходу дає змогу забезпечити цілісність подавання феномену інформаційної культури, подолати за рахунок введення єдиної методологічної бази ізольованість під час розгляду таких його традиційних компонентів, як бібліотечно-бібліографічні

знання, культура читання, комп'ютерна грамотність, реалізувати відповідно до тези «ціле більше, ніж сума його частин» досягнення нової якості у визначенні змісту поняття «інформаційна культура» як запоруки ефективної діяльності стосовно вирішення проблеми інформаційної підготовки тих, хто навчається.

3. **Принцип інтегративності** дає можливість побудови єдиної стратегії й тактики формування інформаційної культури особистості з орієнтацією на органічну взаємодію як освітніх, так і бібліотечно-інформаційних установ, кожна з яких відповідно до своєї специфіки покликана стати учасником інформаційного загального навчання. Реалізація цього принципу відкриває перспективи гармонізації роботи цих соціальних інститутів задля досягнення спільної мети – формування інформаційної культури особистості.

4. **Принцип діяльнісного підходу** означає, що формування інформаційної культури будуватиметься не з позиції бібліотекаря, який намагається пояснити користувачу, як влаштована бібліотека, інформаційна служба або комп'ютер, а також поінформувати про тонкощі бібліотечно-бібліографічної, інформаційної, комп'ютерної технології, а з позиції користувача, споживача інформації, виходячи з тих інформаційних завдань, які він має вирішувати під час своєї навчальної, пізнавальної чи творчої діяльності.

5. **Принцип технологічного підходу** дає можливість розглядати формування інформаційної культури того, хто навчається, як педагогічну технологію, що включає певну сукупність методів і засобів, що забезпечують досягнення заданого результату. Передбачає детальне визначення кінцевого результату та обов'язковий контроль його точності як основи здобуття продукції із заданими параметрами. Обов'язковими вимогами при цьому є масовість. Порушення цих вимог і відсутність хоча б одного елемента в заданому технологічному ланцюзі неминуче призводить до зниження якості результатів.

Процес формування інформаційної культури особистості лише тоді набуде статусу технології, коли визначено програму діяльності з чітко сформульованою метою, встановленою послідовністю дій, які приводять до досягнення поставленої мети (навчальна програма); є засоби реалізації поставленої мети (навчально-методичні, технічні тощо); встановлені вимоги до кінцевого продукту (знань й умінь) на кожному етапі навчання; існують інструменти виміру рівня інформаційної культури (тести, контрольні завдання тощо).

6. **Принцип безперервності** передбачає використання можливостей усіх ланок системи безперервної освіти (початкової, загальної, середньої

й потім подальшої) для формування інформаційної культури особистості. При цьому на кожній із цих ланок навчання основам інформаційної культури має бути обов'язковим і спеціально організованим.

У сукупності розглянуті вище принципи й підходи є концептуальними основами формування інформаційної культури особистості й можуть бути позначені як діяльнісно-ціннісна технологія, що є механізмом включення тих, хто навчається, у формування інформаційної культури. Передбачаючи єдиний системний підхід до процесу навчання, вона реалізується в умовах особистісно-орієнтованого й диференційованого навчання через пошукову й інтелектуально-пізнавальну діяльність тих, хто навчається, засновану на інтеграції знань і навиків, і спирається на інформаційно-культурний і культурно-ціннісний зміст освіти.

Діяльність бібліотек є важливим фактором виховання інформаційної грамотності особистості. Ця діяльність спрямована, з одного боку, на забезпечення основних умов навчання та наукової діяльності, з другого – на культурний розвиток особистості. Бібліотеки здійснюють комплексний підхід до формування інформаційної культури, використовуючи засоби та методи коригування та керування цим процесом; надають можливість об'єднувати пізнавальну й практичну інформаційну діяльність студентів. Завдання бібліотечної системи полягає в забезпеченні принципової можливості зв'язку між документом і користувачем. Виокремлювати ж необхідну інформацію з документа, оцінювати й переосмислювати її – доля користувача [10].

Процес формування інформаційної культури користувачів потребує диференційованого підходу, підбору методик і програм навчання з урахуванням професійної спеціалізації користувачів, рівня їхніх інформаційних потреб та інформаційної підготовки, наявних навичок володіння комп'ютерною технікою та має здійснюватися в бібліотеці в п'ятьох напрямках:

1. Робота з удосконалення комплектування та розкриття бібліотечних фондів.
2. Систематичне вивчення динаміки інформаційних потреб користувачів, особливо пов'язаних із ціннісно-орієнтаційною, пізнавальною, виробничою діяльністю.
3. Створення комфортних умов для задоволення інформаційних потреб користувачів.
4. Удосконалення роботи з підвищення рівня бібліотечно-бібліографічних та інформаційно-комп'ютерних знань.
5. Популяризація та реклама інформаційних послуг бібліотеки [7].

Діяльність бібліотеки спрямована на підвищення інформаційної освіти

суспільства. Проте суто інформаційна грамотність та її поширення серед користувачів бібліотеки передбачає ознайомлення читачів з можливостями та інформаційно-документальними ресурсами бібліотеки; виховання довірливого ставлення до неї; бажання стати її постійними відвідувачами; формування в читачів знання основних інформаційних джерел та навичок їх використання; формування навичок у сфері бібліотечно-бібліографічних та інформаційно-комп'ютерних знань; ознайомлення з інформаційними послугами бібліотеки; ознайомлення з провідними книгосховищами світу, архівами, музеями, центрами інформації та документації, банками даних і базами знань, існуючими інформаційними системами, віртуальними бібліотеками глобальної комп'ютерної мережі, можливостями використання інформаційних ресурсів за межами бібліотеки; навчання читачів користуванню інформаційно-пошуковою системою в традиційному та автоматизованому режимах; їх ознайомлення з методами аналітико-синтетичної обробки документів і переробки інформації.

Останнім часом стверджується погляд на бібліотеки як на органічну частину інформаційного середовища суспільства. До їх величезних інформаційних ресурсів додаються комп'ютери, програмні засоби, машиночитані джерела інформації, а можливість підключення до міжнародних комп'ютерних мереж збагачує їх ще й світовими інформаційними ресурсами. Формування інформаційної культури читачів, яка включала б не тільки традиційну бібліотечно-бібліографічну культуру, а й уміння оперувати інформацією з використанням сучасних комп'ютерних засобів, тобто поєднувала б традиційний бібліографічний інструментарій з комп'ютерними засобами, є однією з головних функцій сучасної бібліотеки. Для її реалізації бібліотеки повинні перейти від традиційної пропаганди бібліотечно-бібліографічних знань серед читачів до їх цілеспрямованої інформаційної освіти [9].

Виховання інформаційної культури особистості взагалі є суспільною проблемою. Тому під час організації цієї роботи обов'язково треба враховувати ступінь розвитку науково-інформаційних та бібліотечно-бібліографічних ресурсів міста (району) в цілому, а також кожного окремого закладу, причетного до цієї справи; брати до уваги розгалуженість системи інформаційної освіти та її спадковість; наполегливо розвивати координаційні та коопераційні внутрішньовідомчі й міжвідомчі зв'язки.

Процес формування інформаційної культури читачів потребує диференційованого підходу, підбору методик і програм навчання з урахуванням професійної спеціалізації читачів, рівня їхніх інформаційних

потреб та інформаційної підготовки, наявних навичок володіння комп'ютерною технікою. Особливе місце в цій роботі з різними категоріями читачів належить державним публічним бібліотекам [9].

Форми, методи, зміст інформаційної освіти читача визначаються не тільки рівнем його культури читання або професійними потребами, а й умовами праці в бібліотеці, нерідко ситуативними методами обслуговування: в одних випадках, наприклад, бібліотекар може популярно роз'яснити правила розстановки книг на полицях, принципи користування алфавітно-предметним покажчиком до систематичного каталогу й картотеки статей, в інших – необхідне знайомство з відповідними ДСТами й документацією, що регламентують правила опису видань.

Форми навчання відрізняються способом передавання інформації, широтою охоплення аудиторії: це виставки, огляди, консультації, бібліографічні уроки, екскурсії, дні бібліографії, путівники, методичні поради тощо. Відомо, що перевагу читачі надають найменш заформалізованим заходам, до яких можна віднести:

- оглядові екскурсії по бібліотеці й стислі лекції з основ інформаційного пошуку для читачів, що тільки записалися;
- надання читачам можливості самостійно навчатися з використанням аудіо- і відеоматеріалів;
- розповсюдження путівників по фондах і каталогах, пам'яток читачам для самостійної орієнтації;
- розвиток системи наочних засобів оповіщення про структуру бібліотеки, її довідково-пошуковий апарат;
- підготовка й видання методичних порад з користування базами даних й електронним каталогом;
- організація курсів з навчання користуватися комп'ютерною технікою [10].

В умовах формування інформаційного суспільства бібліотеки мають забезпечувати користувачам доступ до електронних каталогів інших бібліотек, до електронних журналів, до всіх баз даних, які є в бібліотеках та інформаційних центрах. Це дає можливість навіть віддаленій бібліотеці забезпечити користувачам той же обсяг, глибину та якість інформації, як і у великій бібліотеці, враховуючи специфіку регіону, потреби й запити організацій, підприємств, установ, фірм, тобто як колективних, так й індивідуальних користувачів інформації.

У зв'язку з цим одним з напрямів діяльності бібліотеки повинно стати навчання читачів користуванню комп'ютерною технікою, яке може здійснюватися на комерційній основі. Цей напрям може бути реалізований

на базі спеціально обладнаного комп'ютерного класу, де водночас можуть проходити курс навчання не тільки читачі, а й працівники бібліотеки.

Автоматизація бібліотечних процесів, у свою чергу, потребує від бібліотекарів уміння працювати з електронними базами даних, володіння комп'ютерними технологіями, що стає обов'язковою умовою фахової підготовки працівників бібліотечно-інформаційної сфери. Тому виникає проблема адекватного підвищення інформаційної культури бібліотечних фахівців, які сьогодні повинні бути не тільки «лоцманами книжкових морів», а й навігаторами комп'ютерних мереж, чия діяльність формує нове інформаційне середовище [10].

Найбільш ефективною формою взаємодії бібліотекаря й читача є діалогова форма спілкування. Індивідуальне консультування має бути превалуючим у роботі з читачами й має супроводжувати обслуговування в різних відділах бібліотеки.

Позитивні результати має також інформаційна освіта читачів у процесі виконання їхніх запитів, тому що читач при цьому виявляє особисту зацікавленість у сприйнятті інформації. Таким чином, довідково-бібліографічне обслуговування можна використовувати як базову форму інформаційного навчання, під час якого проходить засвоєння читачем основ бібліографічної, інформаційної грамотності, закріплення навичок самостійного пошуку літератури.

Рівень інформаційної культури особистості виявляється в його інформаційній поведінці. Інформаційна поведінка, з одного боку, відображає активність особистості як суб'єкта, що пізнає, його уміння орієнтуватися в інформаційному просторі. З іншого боку, в інформаційній поведінці виявляється міра доступності й комфортності використання сукупних інформаційних ресурсів, тобто ті можливості, що суспільство надає людині, яка прагне відбутися як особистість і професіонал.

Сучасна інформаційна культура за своїм змістом є органічним цілим. Вона постає як ступінь досконалості людини, суспільства в цілому або певної його частини з використання інформації в усіх можливих формах життєдіяльності.

В інформаційному суспільстві, заснованому на знаннях, новою інформаційною культурою повинні володіти не тільки фахівці, а й все дієздатне населення. Це припускає підвищення його загального інтелектуального рівня, більш широке знайомство з досягненнями науково-технічного прогресу й можливостями їх використання в соціальній практиці. У процесі інформаційної взаємодії між наукою й суспільством, що в останні десятиріччя стає дедалі більш інтенсивним, дуже

важливо забезпечити визначений рівень інформованості суспільства про соціально значущі тенденції розвитку науково-технічного прогресу. Суспільство повинно бути заздалегідь підготовлене до сприйняття нових досягнень науки, техніки й технологій. Насамперед це стосується інформаційної сфери суспільства, у якій зміни відбуваються найбільш швидко та є найбільш радикальними.

Здатність суспільства досить швидко сприймати й практично використовувати в інтересах забезпечення своєї життєдіяльності нові знання, технології, технічні засоби й інформаційні ресурси становить нову інформаційну культуру суспільства. Рівень розвитку цієї культури, зокрема, може бути важливим інтегральним показником рівня розвитку суспільства в інформаційному столітті. На жаль, інформаційна культура поки є показником не загальної, а швидше професійної культури людини. Основою інформаційної культури можуть виступати знання про інформаційне середовище, про закони її функціонування, вміння орієнтуватися в інформаційних потоках. Пріоритетність в інформаційній політиці, підвищення рівня інформованості населення та якості освітнього процесу, вміння працювати в сучасних інформаційних мережах, користуватися новими типами комп'ютерної техніки дещо дає можливість сформувати нову інформаційну культуру.

Ідея інформаційної освіти й підвищення інформаційної культури особистості на сьогодні вже «переросла» національні кордони й придбала глобальний характер, що знаменує входження людини в інформаційне суспільство. Таким чином, проблема формування нової інформаційної культури суспільства є комплексною, багатоаспектною, що сьогодні існує в принципово новому інформаційному середовищі.

Список використаних джерел

1. *Зубов Ю. С.* Библиография и художественное развитие личности : монография / Ю. С. Зубов. – М. : Книга, 1979. – 144 с.
2. *Медведева Є. А.* Визначення поняття інформації у точних і природничих науках / Є. А. Медведева // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. / ХДАК ; відп. ред. Н. М. Кушнарєнко. – Х. : ХДАК, 2001. – Вип. 7. – С. 100–108.
3. *Семенюк Э. Л.* Информационная культура общества и прогресс информатики / Э. Л. Семенюк // НТИ. – Сер. 1. – 1994. – № 7. – С. 3.
4. *Основи інформаційного права України : навч. посіб. / В. С. Цимбалюк, В. Д. Гавловський, В. В. Гриценко [та ін.] ; за ред. М. Я. Швеця, Р. А. Калюжного, П. В. Мельника.* – К. : Знання, 2004. – 274 с.

5. *Старовойтова О. Р.* Краткий справочник школьного библиотекаря / О. Р. Старовойтова ; при участии Т. И. Поляковой, В. Лисовской ; под общ. ред. Г. И. Поздняковой. – СПб. : Профессия, 2001. – 352 с. – (Серия «Библиотека»).

6. *Тоффлер Э.* Метаморфозы власти / Э. Тоффлер ; пер. с англ. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 669 с.

7. *Бекас І. В.* Формування інформаційної культури користувачів в бібліотеці ВНЗ [Електронний ресурс] / І. В. Бекас, О. М. Бичко. – Режим доступу: [library.tup.km.ua-about_library-metodob-Buleten05-bul5_2.htm](http://library.tup.km.ua/about_library-metodob-Buleten05-bul5_2.htm). – Назва з екрана.

9. Формування інформаційної культури читачів [Електронний ресурс] : методичні поради. – Режим доступу: <http://www.library.donetsk.ua/texts/info.shtml>. – Назва з екрана.

10. *Пласичук В. П.* Информационно-сетевая культура пользователей: проблемы и решения [Электронный ресурс] : доклад на IV конференции «Право и Интернет: теория и практика», 17 дек. 2002 г. / В. П. Пласичук. – Режим доступа: www.parkmedia.ru/conf.asp?ob_no=362. – Загл. с экрана.